

ODYSSEUS'TAN BUGÜNE

Mukadder ÇAKIR AYDIN

Homeros'un İ.Ö. Dokuzuncu yüzyılda yazdığı, o güne kadarki sözlü gelenekten, mitolojik öykülerden yararlanarak derlediği İlyada ve Odysseia destanları, Greklerin gelenekçi soy toplumundan yavaş yavaş çıkarak Devlet'e dayalı siyasal toplumu kuracakları yıllara denk düşen süreci anlatan ya da haber veren iki dev yapıttır. **İlyada** destanında, Troya'da savaşanların ve Odysseus'un kaderi Olympos dağındaki yüce Tanrıların elinde olup, gelenek ve Tanrıların hükmü günlük hayatın her alanında belirleyicidir. (Oskay, 1981: 33) Ama yirmi yıl sürecek olan Troya savaşı ile yurdundan, toprağından kopma ve farklı dünyalarla tanışma süreci bağlamıştır. Bu savaşta akli ve kurnazlıkları ile büyük başarı kazanan İthake kralı Odysseus, Homeros'un daha sonra yazacağı **Odyseia** destanının habercisi olur. Yani ne kadar Tanrılara ve geleceğe bağlı kalsa da, arayış, serüven ve yenilik özlemi İlyada'da başlar, Odyseia'da doruğına ulaşır. İlyada insanın insana karşı, Odyseia insanın doğaya karşı savaşının destanıdır.

Troya savaşı bittikten sonra yurduna dönecek olan Odysseus, yolda gemilerini ve adamlarını kaybeder, tanımadığı

yerlere doğru sürüklenir. Bu aşamadan sonra Odysseia'da insanın kendine ve toplumuna, dünyaya bakışı değişmeye başlar. Artık Olymposlu Tanrıların mutlak belirleyiciliği değil, Doğa karşısında tek başına kalmış insanın mücadelesi, direnmesi, arayışı, kendi başına çareler üretmesi söz konusudur. Ancak büyük Tanrılar insanın işlerinden elini-eteğini çekse de yarı-Tanrıların, büyücülerin, yarı-canavarların etkinliği artmıştır. Bu ise egemenliğin ve belirleyiciliğin tarihsel olarak giderek insana geçeceğinin belirtisidir. Çünkü yarı-Tanrılar insana çok yakındır; öyle ki insana aşık olup, onlarla sevişebilirler, hatta uzun yıllar birlikte yaşayabilirler. (Oskay, 1982: 1-3) Bunlar mağaralarda, deniz kenarlarındaki oyuklarda varlıklarını sürdürmektedirler: Kirke, Kalipso, İno, Proteus, Poseidaonoğlu Poliphemos, Seirenler, Skyllalar, Kharybdisler böyledir; Tanrı ile insan arası birer geçiş mitosudurlar. (Erhat, Odysseia Önsöz, 1994: 19) Büyük Tanrıların oturduğu Olympos Dağı yoğun bulutlarla kaplıdır. Bu Tanrılar yarı-Tanrı ve Tanrıçalara öfke içinde kızmaktadırlar. Kızgınlıkları belirleyiciliğin kendilerinden çıkıp insan'a geçmesinden, siyasal topluma yönelmiş insanın hukuksal düzenlemelerle kendi kaderini eline almaya bağlamasındandır. Bunu Tanrılar da kabul etmiş görünürler. Çünkü ilk kez Odysseia'da insan sesli Tanrıça Kirke Odysseus'u Mısır'da yaşayan bir biliciye, onun ruhuna danışmak üzere gönderir; yani onu Tanrı ya da Tanrıçalara değil bir insana gönderir; laik bir dünyaya yöneltir. Mısır o yıllarda tıpkı Suriye ve Anadolu gibi bereket ve zenginlik ülkesidir. Bu nedenle Greklerin özlemle gitmek istedikleri bir ülkedir. Homeros işte bu özlemi dile getirir destanlarında. Söz konusu yıllarda bedensel ve zihinsel

faaliyet birbirinden ayrılmaya bağlamış, sanat bir meslek olarak yapılabilir hale gelmiş, gelişmesinin doruğuna ise Polis demokrasilerinde ulaşmıştır. Bedensel ve zihinsel emeğin ayrıştığı noktada efendi-uşak ilişkisi tüm çarpıcılığı ile yaşanmakta, **"yabancılaşma"** sorunu bu noktada ortaya çıkmaktadır. Odyssus destanının (ya da romanının) ikili yapısı da burada göze çarpar. Çünkü onun kahramanı Odyssus, tıpkı kapitalizmin ilk yıllarındaki girişimci burjuva bireyi gibi, cesaretli, akıllı, yenilikçi, korkusuz ve değişimden yanadır. Ama hemen bunun ardından görünen ise onun aynı zamanda kurnaz, hilekâr, yalancı, düzenbaz, tuzak kuran, kötülükler yapan, çıkarı için Tanrılara yalvararak alçalan ve kılık değiştirerek insanları kandırmaktan çekinmeyen biri olduğudur. Odyssus, her şeyini çıkarına ve amacına göre düzenler. Diğer yandan da insanın kendi dünyasını kendisinin kurabileceğinin simgesidir. Eskiden olduğu gibi Tanrıların buyruklarını yerine getirmeye çalışmaz; yani mitolojinin örtüsünü yırtıp atar; ama hemen ardından kendi koyduğu kurallar da daha adaletsiz bir düzenin kurallarıdır.

Odyssus, anlatı geleneğinde **"Ben"** olarak ortaya çıkan ilk kahramandır. O bir savaştan dönmüş, kolektiviteye hizmet etmiştir. Bundan sonra artık yalnızca ülkesine dönmek istemektedir. Kendisinin savaşıdır bu savaş; yalnızdır, tek başınadır. Ama bu yalnızlığa rağmen Tanrılardan çekinmez, onlara meydan okur. Bütün tuzak ve felaketlerden tek başına, kendi aklı ile kurtulur. Örneğin Seirenler'in önünden geçerken kendini geminin direğine bağlatır, böylece güzel sesleriyle o güne kadar onları dinleyen herkesi ölüme sürüklemiş olan Seirenler'den kendi duygu ve yürek coşkusuyla baştan

dizginleyerek kurtulmuş olur. Bu nedenle Odysseus rasyonalitenin, mantığın simgesidir. Doğa Tanrılarına karşı savaşım verirken, önce duygularını törpüler. Duyguları onun için hayvanidir, tehlike ve felaket nedenidir. Onun insan doğasına yabancılaşmasının önemli nedenlerinden biridir duygularını bu şekilde görmesi. Doğaya karşı verdiği mücadelenin odağında da duyularını buluruz. Seirenler'in seslerine karşı, Lotos yiyenlerin hazcılığına karşı, Tepegöz'ün yeme arzusuna karşı mücadele ederken öncelikle yüreği ile savaşır.

Doğa'nın bütün deneylerinden tek dostu akılı sayesinde başarı ile kurtulduğu için doğayla savaşan ve onu yenen insan'dır. Ama aynı akıl onu çok acımasız da yapmıştır. Örneğin Seirenler'den kurtulduktan sonra Skilla deniz canavarının tayfalarını yutacağını bildiği halde onlara bunu söylemez. Ve altı deniz tayfası tam Seirenler'den kurtulduklarına sevinirken, bir anda Skilla deniz canavarının dişleri arasında kalırlar. Kendisi ise hem Skilla'dan kurtulur, hem de Charıbdıs adlı girdap yaratan deniz Tanrısından... Çünkü Odysseus için tayfalar, yardımcılar, yol arkadaşları birer ahmak sürüsü, tutkularının esiri olan düşüncesiz, zavallı yaratıklardır. Bu nedenle bütün felaketlerde tayfalar kurban gider, kendisi kurtulur. Odysseus onlara acır, zaman zaman akıl verir ama bu da kendi çıkarına uygun düştüğü anlarda olur. Öylesine temkinli, düzenli, düşünceli ve hazırlıklıdır ki, denizde dalgalarla boğuşurken, Tanrıça Yon'un verdiği söze bile tümüyle güvenmeyerek elindeki tahta parçasını bırakmaz; bugünkü tekniğin önemini haber verircesine araca, alete fazlası ile değer verir. Silahları mükemmel kullanır. Onun okunu

ondan başka kimse geremez. Ayrıca güçlü ve yakışıklıdır da. Birçok kadın ona aşıktır. Hatta yarı-Tanrıça Kirke ve Kalypso bile. Karısı Penelopeia öylesine sabırlıdır ki kocasını yirmi yıl bekler, çevresindeki taliplerine yüz vermez. Homeros bu denli itaatkâr bir kadın çizmekle, mülkiyet ve gücün simgesi olan evliliği kutsayarak, düzenin temelini bu kuruma dayandırmış olur. Yirmi yıl hiç kimseye elini bile vermeyen bir kadına karşılık, gittiği yerlerde birçok kadına ya da Tanrıçalara aşık olan Odysseus sonunda yine yuvasına ve karısına döner. Artık "rasyonalleşmiş" bir insan olarak kılı bile kıpırdamadan, karısının taliplerini ve kendine ihanet eden hizmetçileri öldürür. Meydan kan gölüne ve ceset yığınına dönerken o etrafın "temizlenmesi" için emirler verir. Bunları yaparken üzüntü ve kaygı duymaz; kendi görevini yerine getiriyor gibidir daha çok. Yaşayan ve ayakta duran, sarsılmayan şey, evlilikleri, mülkiyetleri, yani düzenleridir sonuçta.

Odysseus'un çağında bir köpeğe, bir domuza benzetilerek aşağılanan duyguların karşısına çıkarılan akıl, mantıklılığın simgesi olarak günümüze dek geçirdiği evrimle insana sistemli-acımasız bir totaliteyi ve egemenlik düzenini hediye etmiştir. İnsanın Odysseus'tan bugüne sürdürdüğü yolculuk sonunda ulaştığı nokta, duygularını, nerede ise insanlığını kaybettiği bir nokta olmakta, rasyonalizmin insanın mutluluğunu çalmış olduğu, bilim adamları ve sanatçılarca sürekli dile getirilmektedir. Diğer taraftan da tutkularından kurtulmuş, yüreğine söz dinleten, duygularını belli etmeyen, yenilikten korkmayan, serüven peşinde koşan bu insan ilk kez insanın hayatını yalnız Tanrılara bağlamamak gerektiğini, başına gelen felaketlerin kendi taşkınlıklarından dolayı

olduğunu, hayatını kendisinin düzenleyebileceğini, gururlu olması gerektiğini anlatır. Ama gururu da tilki kurnazlığı ile birlikte yürür. Tanrıları tümüyle karşısına almak istemez, onları gereksizce kandırmaktan çekinir, bu nedenle zaman zaman Tanrılara uymuş gibi davranır. (Franz; Ayd. Diy.: 164)

Odyseus girişimciliği ve değişimciliği ile kapitalizmin homo-economicus'unun ilk versiyonudur. Adorno ve Horkheimer'in belirttiği gibi, Odyseus'un bütünü Aydınlanmanın diyalektiğine kanıt oluşturur. Homeros destanlardaki mitleri hükmü altına alır, onları düzenler. Serüven kahramanı Odyseus burjuva bireyine benzer; onun pek çok özelliğine sahiptir. Bu nedenle Odyseia'da roman benzeri özellikler göze çarpar. Birey yazgısına karşı savaşmakta, laik dünyaya yönelmekte, mitleri yıkmaktadır. Ben, özbilinç olarak oluşma yolundadır. Ben, cinlere değil tekniğe yönelmektedir. (Horkheimer-Adorno, 1995: 64-66)

Tehlikeden kaçmadığı gibi bir de onun üzerine gider. Ben olarak fazla güçlü değildir ama özgüvene sahiptir. O, roman kahramanları gibi "yücelmek için adeta kendini alçaltır." (ibid: 67) Doğayı her yeniğinde ona yabancılaşır, onu terkeder. Döndüğü yurdunda egemen bir kişi olarak hem doğayı yenen, hem de insana hükmeden ve zaferini yaşayan insandır. Kendini korumak için en çok başvurduğu yol hile'dir. Tanrıları da hileleri ile aldatmıştır. Yalnız ve özgür olarak, başının çaresine bakmak için başvurduğu her türlü dalavere ve hile mübah gibi gelir okuyucuya, tıpkı, rekabet karşısında yapayalnız olan girişimci kapitalist gibi... Varolmak için her yola başvurulur. Çünkü iki seçenek vardır: Aldatma ya da yok olma. (Ibid: 80)

Odysseus tüm güçlüklerle tehlikelere karşı kendini savunmak için kaderini, geleceğini aklıyla ve direnciyle ellerine alan gerçekçi insandır; batı dünyasının ilk habercisidir. Tüm sorunları önceden sezer ve çözümünü hazırlar. İnsanın kendine bu güveni Homeros'tan Aydınlanma Çağına kadar sürekli gelişerek yaşamıştır. Odysseus bu nedenlerle **yabancılaşmış ilk insandır.**

Horkheimer ve Adorno, Homeros'un Odysseia'sını bir çok yönden Aydınlanmanın en önemli temalarının ilk kez boy gösterdiği yarı-mitik, yarı rasyonel, bir roman-öncesi-anlatısı olarak değerlendirirler. Odysseia'da insanın doğa ile bir olduğu ilk kez reddedilir, inkâr edilir. Onun doğaya yabancılaşması, doğayı kendi için kullanması, hor görmesi, gerekirse yok etmesi dile getirilir, mübah gösterilir. Doğayla birliğin inkârı, reddi ise günümüz uygarlığının yetersizliklerinin nedenini oluşturur. (Jay, 1989: 381)

"Odysseia, batılı düşünce geleneğindeki kendinin varlığını sürdürebilme ile, kendi doğallığından feragat etme ve kendini inkâr etme arasındaki bağlantının örnekleri ile doludur: Odysseus'un Lotos'u yemeyi reddi; Kirke ile, ancak, kendisini bir domuzla döndürmeyeceğine dair yeminle söz aldıktan sonra yatması; Seiren'lerin şarkılarına kapılmamak için, kendisini gemisinin seren direğine bağlatması gibi." (İbid: 381)

Tıpkı modern dönemde çalışma mekanında her türlü haz ve mutluluk verici nesnenin, İş'in güvenliği için çalışanlardan uzak tutulması gibi. Kendini seren direğine bağlatan Odysseus kendi duygu ve tepkilerini de belli etmemeyi, açığa vurmamayı garanti altına almıştır.

Horkheimer ve Adorno'nun tespit ettikleri gibi, Odysseus Kiklopları aldatmak için kendini "**insan-olmayan**" - **Kimse** olarak tanıtmış; böylece kendini inkâr etmiştir. Çünkü o çağlarda isim, o kişinin kimliği demektir. Odysseus'un yaptığı bu oynama ve hilekârlıkla, dil o günden bugüne olumsuzlayan özelliğini kapbetmiş, status-quo'nun aracı olmanın ötesine geçememiştir. Odysseus gibi Aydınlanma sonrası insan da kendi kimliğini yitirmiştir. (İbid; 381) Varlığını sürdürebilmek için tikelci ve öznelci bir rasyonalite geliştiren Odysseus, "Robinson Crusoe gibi, düşman bir ortam karşısında atomize olmuş, soyutlanmış, bir başına kalmıştır. Bu nedenle Odysseus'un rasyonalitesi hilekârlığa ve araçsallaştırmaya dayanmaktadır Horkheimer ve Adorno'ya göre." (İbid: 382) Odysseus, yolculuğunu kurnazlık ve hainliklerle tamamlar; Onun riskleri kârın risklerine benzer. Mitik egemenliğe karşı mücadele ederken, totalite ile bir bütün oluşturduğunu reddeder. Doğa'ya ve Doğal-olana karşı mücadelesinde doğayı hayvanlaştırıp, ona egemen olmak isterken, bunun diğer versiyonu, insanı nesneleştirmek ve onu egemenlik altına almaktır.

"Hesaplamaya dayanan, araçsallaşmış, biçimselleşmiş rasyonalite kendi mantıksal sonuna kadar ilerlediğinde ise Yirminci Yüzyıldaki dehşet verici barbarlığa varılmaktadır." (Jay; 1989: 383)

Yani günümüzdeki barbarlığa...

KAYNAKÇA

- ERHAT, Azra; **MİTOLOJİ SÖZLÜĞÜ**, 3. B., Remzi Kitabevi, İst., 1984
- HOMEROS; **ODYSSEYA**, çev. Azra Erhat ve A. Kadir, 7. B., Can Yay., İst., 1994
- HORKHEYMER, Max; ADORNO, Theodor W.; **AYDINLANMANIN DİYALEKTİĞİ - FELSEFİ FRAGMANLAR 1**, çev. Oğuz Özügül, 1.B., Kabalcı Yay., İst., 1995
- JAY, Martin; **DIYALEKTİK İMGELEM**, çev. Ünsal Oskay, 1. B., Ara Yay., İst., 1982
- OSKAY, Ünsal; **XIX. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE KİTLE İLETİŞİMİNİN KÜLTÜREL İŞLEVLERİ**, A.Ü. S.B.F. Yayınları, Ankara, 1982
- OSKAY, Ünsal; **ROMAN VE GERÇEKLIĞİN İLETİMİ (Kuramsal Bir Ön Çalışma)** A.Ü. S.B.F. B.Y.Y.O. Basılmamış çoğaltma, Ankara 1981

